

Iako dozvole za eksploataciju tek treba da budu izdate, a Vlada pominje i održavanje referenduma, postavlja se pitanje da li je reč o pacifikaciji protesta s obzirom na to da iza investicije Rio Tinta stoje moćni globalni interesi koji lobiraju da se ubrza proces otvaranja rudnika

maju 2018. godine, ser Alan Dakan, tada britanski ministar za Evropu i Ameriku, sastao se u Londonu sa nekoliko zvaničnika Rio Tinta povodom projekta Jadar.

U redigovanom sižeju sa sastanka, do kojeg je došao BIRN, naglašava se da se „diskusija održala u dobroj atmosferi” i da se predstavnik Rio Tinta kod britanskog ministra interesovao o šansama Srbije da postane članica EU, što Rio Tinto “smatra značajnim za projekat”.

Sastanak, o kome je prvi pisao londonski Tajms u julu ove godine, samo je jedan od primera koji govore o aktivnostima ove multinacionalne kompanije da zadobije političku podršku za svoj projekat u Srbiji. I čini se da su u tome za sada dosta uspešni.

Ako dozvola za eksploataciju još uvek nije izdata, jer ni studija o proceni uticaja na životnu sredinu nije završena, analiza BIRN-a o već sprovedenim koracima, uloženom novcu i umrežavanju moćnih globalnih igrača zainteresovanih za projekat, sugerišu da je ovaj posao prevelik da bi propao, uprkos protivljenjima građana zapadne Srbije i ekoloških udruženja. Izvor BIRN-a upoznat sa dešavanjima u britanskoj ambasadi, tvrdi da Velika Britanija lobira u srpskoj Vladi da se ubrza proces usporen protivljenjem javnosti.

Sjedinjene Američke Države takođe podržavaju projekat „Jadar”. Nekoliko opozicionih lidera u Srbiji javno je reklo da je Metju Palmer, specijalni izaslanik SAD za zapadni Balkan, sugerisao tokom sastanka u junu da Rio Tinto nije tema na kojoj bi trebalo rušiti vladu. BIRN je Palmeru uputio pitanja u vezi sa ovim sastankom, ali odgovor do objave teksta nismo dobili.

BIRN je mapirao ključne događaje, sporazume i sastanke u vezi sa projektom, zainteresovane kompanije, ulogu međunarodnih finansijskih institucija, ali i vlada Velike Britanije, SAD, Australije, a odnedavno i Nemačke, koje su zainteresovane da se litijum iskopava u Srbiji.

„Postoje li neka obećanja i dogovori iza zatvorenih vrata? Teško je reći. Ali iskustvo Srbije pokazuje da je vlada redovno štitila i podržavala strane investitore”, ističe za BIRN Zlatko Minić, član upravnog odbora Transparentnost Srbija.

Priprema terena: Od njive, preko vlade, do ambasade

Prateći porast tražnje za baterijama za električna vozila, anglo-australijski rudarski gigant Rio Tinto želi da 2022. godine započne izgradnju podzemnog rudnika za eksploataciju

litijuma iz minerala jadarit, na nalazištu za koje se smatra jednim od najvećih na svetu. Međutim, postoji bojazan da će rudarenje uništiti životnu sredinu na tom području: od ugrožavanja vodoizvorišta, preko devastacije predela veličine 516 fudbalskih terena čime bi se ugrozili poljoprivreda, ali i živi svet, što bi dovelo do potencijalne depopulacije čitavog regiona.

Iz Rio Tinta kažu da će eksploatacija ležišta litijuma Jadar, zvanično otkrivenog 2004. godine, pozicionirati kompaniju kao najvećeg dobavljača litijuma u Evropi najmanje narednih 15 godina, te predviđa da će eksploatacija obezbediti proizvodnju litijumskih baterija za milion električnih vozila godišnje.

Srbija će imati koristi od otvaranja 2.100 radnih mesta tokom građevinskih radova, dok će u fazi rada rudnika i prerade mineralne sirovine biti zaposleno 1.000 ljudi, navode u kompaniji. Multinacionalna korporacija planira da investira više od 100 miliona dolara u zaštitu životne sredine i blizu 40 miliona dolara u postrojenje za preradu voda.

Da bi se ova predviđanja obistinila, Rio Tinto je godinama pripremao teren. Kompanija je donirala sredstva lokalnim zajednicama, bolnicama, školama i kulturnim centrima, a prema pisanju Centra za istraživačko novinarstvo Srbija (CINS), otkupila je i više od 40 procenata zemlje na kojoj će se nalaziti rudnik, jer je vlasništvo neohodno kako bi se dobila uopšte dobila dozvola za eksploataciju.

Rio Tinto je angažovao i stručnjake sa Rudarsko-geološkog, Mašinskog i Građevinskog fakulteta, objavila je nevladina organizacija Podrinjski antikorupcijski tim (PAKT), međutim, kakve su tačno usluge u pitanju nije poznato, jer su fakulteti odbili da dostave podatke, uprkos rešenju Poverenika za informacije od javnog značaja.

Pored stručne, multinacionalna korporacija je dobila i političku podršku. Još 2011. Rio Tinto je potpisao Memorandum o razumevanju sa opštinom Loznica na čijem je čelu i u to vreme bio Vidoje Petrović, tada član Ujedinjenih regiona Srbije, a danas Srpske napredne stranke. Sličan dokument Rio Tinto je potpisao 2017. sa Vladom Srbije, nakon čega je formirana i radna grupa za implementaciju projekta „Jadar“, u kojoj se nalaze predstavnici kompanije, Vlade, Razvojne agencije Srbije, lokalnih samouprava, brojnih javnih preduzeća, ali i dva saradnika predsednika Vučića - šef njegovog kabineta Ivica Kojić, i specijalni savetnik Danilo Cicmil.

U radnoj grupi su i Majk Širaev, drugi sekretar u ambasadi Australije, i Stiven Ndegva, direktor Svetske banke u Srbiji.

Sami predstavnici vlasti u više navrata isticali su da je projekat Rio Tinta od „strateškog značaja“ za Republiku Srbiju.

Multinacionalna korporacija političku podršku ima i u zemljama iz koje su njeni deoničari.

Sastanak koji su predstavnici Rio Tinta imali u maju 2018. sa tadašnjim britanskim ministrom ser Alanom Dankanom, samo je jedna u nizu aktivnosti.

U aprilu ove godine, Velika Britanija i Srbija potpisale su Sporazum o partnerstvu, trgovini i saradnji. U saopštenju britanske vlade povodom potpisivanja sporazuma navedeno je i da poslovi brojnih britanskih firmi „cvetaju“ u Srbiji, a posebno je istaknut Rio Tinto za koji se kaže da je uložio „značajne iznose u velike inicijative koje će podstaći dalju proizvodnju električnih vozila i pomoći u smanjenju emisije ugljen-dioksida u svetu“.

Interesi američkih kompanija

U novembru 2020. godine, kada se ministarka rudarstva i energetike Zorana Mihajlović sastala sa tadašnjom generalnom direktorkom kompanije Rio Tinto Marni Finlejson, pored ambasadorki Australije i Velike Britanije, bio je prisutan i ambasador SAD Entoni Godfri. Pojedine američke kompanije su već deo projekta Jadar. Rio Tinto je za BIRN potvrdio da su 2018. godine sa građevinskom kompanijom Behtel potpisali ugovor o upravljanje projektom (PMC) za „Jadar“.

„Sa Bechtelom, saradnja traje preko 50 godina i zajedno smo realizovali nekoliko važnih projekata. Kompanija Behtel je, kao i svaki izvođač radova kompanije Rio Tinto, ugovor dobila putem tenderskog procesa“, istakli su za BIRN.

Ministarka Zorana Mihajlović sastala se u septembru ove godine i sa predstavnicom kompanije Behtel Eli Mekadam. Nakon sastanka, ministarka je projekat Jadar ocenila kao „strateški važan ne samo za rudarstvo, već za kompletnu privredu u Srbiju“ i naglasila svoje uverenje da će se poštovati „najviši standardi zaštite životne sredine“.

Kompanija Behtel je već saradivala sa Mihajlović dok je vodila ministarstvo građevinarstva. Američka kompanija, zajedno sa turskom kompanijom Enkom, gradi „Moravski koridor“ u Srbiji, i to kao jedini ponuđač nakon što je vlada donela „poseban“ zakon kojim je suspendovan postupak javnih nabavki, pod izgovorom da, kako je ministarka Mihajlović istakla, Srbija „nema vremena za gubljenje“.

Američka Međunarodna razvojna korporacija (DFC), koja je više puta istakla zainteresovanost za ulaganja u srpski energetske sektor, takođe prati napretek projekta „Jadar“. DFC je osnovana 2018. godine u vreme Donalda Trampa, te promovisana kao novi institucionalni alat za suzbijanje rastućeg kineskog globalnog uticaja, a u Srbiji je svoju kancelariju otvorila u septembru 2020-te, nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma. Tri meseca kasnije, prvom sastanku radne grupe za projekat „Jadar“ prisustvovao je i tadašnji šef kancelarije DFC-a u Beogradu, Džon Jovanović.

Na pitanju o mogućnosti uključivanja DFC-a u projekat Rio Tinta, iz Ministarstva rudarstva i

energetike za BIRN su šturo odgovorili: „...postoji otvorenost za razmatranje svih inicijativa za saradnju koje su uputili međunarodni partneri u vezi sa implementacijom projekata u Srbiji, što se odnosi i na pomenutu instituciju“.

Rio Tinto je potvrdio da su imali sastanke sa predstavnicima DFC-a, ali ističu da ta finansijska institucija nije jedina.

„Rio Tinto jeste imao sastanke sa predstavnicima DFC-ja, kao i sa brojnim drugim razvojnim finansijskim institucijama. Cilj sastanaka je bio predstavljanje Projekta „Jadar“ radi identifikovanja dodatnih prilika za investiranje u Srbiji, koje bi realizacija Projekta „Jadar“ omogućila“, istakli su u odgovoru za BIRN.

Odgovarajući na pitanja u vezi sa podrškom stranih ambasada projektu, u Rio Tintu ističu da je „ova vrsta podrške kompanijama na tržištu zemlje domaćina uobičajena za diplomatska predstavništva“.

„Saradnja i podrška ovih i drugih ambasada takođe odražavaju značaj projekta za Srbiju i veliki doprinos koji će dati zelenoj tranziciji i dekarbonizaciji koje sve zemlje moraju da preduzmu kako bi se suočile sa ozbiljnim izazovom klimatskih promena“, naglašavaju za BIRN.

Strateški plan EU i oproštajna poruka Angele Merkel

„Ako se interesuje ceo svet, onda se interesujemo i mi i to je jasno“, rekla je bivša nemačka kancelarka Angele Merkel nakon sastanka sa predsednikom Vučićem u septembru ove godine, tokom njene oproštajne turneje po Balkanu.

„Srbija zaista ima nešto što vredi...Nije samo reč o nemačkim interesima, to je pitanje kojim će se baviti države članice EU, jer je očuvanje životne sredine u Evropi zaista važno pitanje“, izjavila je tom prilikom Merkel.

Ta izjava ne bi trebalo da iznenađuje s obzirom na strateški plan EU, koja uvozi gotovo sav litijum koji koristi, a ima ambiciozan plan da taj proces preokrene. Evropska komisija procenjuje da će do 2030. godine potražnja za litijumom porasti 18 puta, odnosno čak 60 puta do 2050-te godine. Potpredsednik EK Maroš Šefčovič u martu je izjavio da je cilj Evrope da do 2025. godine postane drugi najveći region u svetu za proizvodnju litijum-jonskih baterija, odmah nakon Kine.

Nije slučajno da je Rio Tinto u kontaktu sa visokim zvaničnicima EU, posebno sa Šefčovičem, kako se navodi u dokumentu u koji je BIRN imao uvid, a koji je nastao nakon sastanka ambasadorke Srbije pri EU Ane Hrustanović i Lorenza Dešambenoa, glavnog direktora za spoljne poslove kompanije Rio Tinta, koji je održan 8. juna u Briselu.

Kako je BIRN već objavio, u toj diplomatskoj depeši piše da Rio Tinto „razmatra mogućnost

brže realizacije aktuelnog projekta” i njegovo eventualno proširenje, a nakon “vrlo uspešnih” razgovora sa Vučićem nedelju dana ranije. Kompanija je, kako se navodi u dokumentu, izrazila zadovoljstvo što je tokom tih razgovora „izražena obostrana spremnost da se ulože neophodni naponi za nesmetanu realizaciju postojećeg projekta...”.

Interes Nemačke nije slučajan, jer se u dokumentu koji je misija Srbije pri EU prosledila Ministarstvu spoljnih poslova Srbije, navodi i da je Rio Tinto već uspostavio kontakte sa tri nemačke automobilske kompanije – Dajmler Mercedes, Folksvagen i BMW-om.

U Nemačkoj se nalazi jedno od najvećih svetskih nalazišta litijuma, u jugozapadnoj dolini Gornje Rajne. Vađenje litijuma iz termalnih izvora vode u Nemačkoj može biti manje štetno od eksploatacije i prerade u Srbiji, ali savezne vlasti se i pored toga mogu suočiti sa protivljenjem, smatra Mihael Martens, novinar Frankfurter algemajne cajtunga.

„Moguće je da Berlin podržava takav projekat, ali snažan lokalni otpor bi ga ipak mogao učiniti neodrživim”, Martens kaže za BIRN.

„Što je još važnije, glas vlada saveznih država na čijem će se području litijum eksploatisati i te kako je važan. Ako bi Zeleni bili deo nove koalicije, mogli bi se suočiti sa unutrašnjim sukobom: s jedne strane, Zeleni pozivaju na rapidnu ekspanziju elektromobilnosti, a s druge strane, verovatno je da će doći do ekoloških protesta protiv bilo kog projekta iskopavanja litijuma u Nemačkoj. Ako je tako, kako bi Zeleni reagovali?“, pita Martens.

On dodaje da Evropa svakako ne može priuštiti da čeka.

„Ne može biti u interesu Evrope da stoji sa strane i da gleda. To naravno znaju velike evropske kompanije. Konglomerati poput Folksvagena, Mercedes a ili BMW -a su poput malih država sa svojim ‘ministarstvima spoljnih poslova’ i odsecima za planiranje upravljanja sirovinama“, kaže Mertens.

„Ako se Evropa ne pripremi, za nekoliko godina doći će do još veće zavisnosti evropske industrije o Kini, a mogli bi se pojaviti i veliki problemi u lancima snabdevanja“, dodaje nemački novinar.

Iz kompanije Rio Tinto nisu direktno odgovorili na pitanje BIRN-a sa kojim su sve kompanijama pregovarali, ali navode da su u pitanju kompanije iz industrije baterija i električnih automobila.

“Kompanije iz ta dva sektora su potencijalni budući kupci litijum karbonata koji bi trebalo da se proizvodi u Jadru. Kontakti su u prethodnom periodu uspostavljeni sa svim relevantnim kompanijama na temu potencijalne komercijalne saradnje, ali su bili dobra prilika i da se Srbija promoviše kao poželjna investiciona destinacija za gradnju fabrika baterija i električnih automobila“.

Krivična prijava i izlivanje podzemnih voda

Koalicija protiv korupcije u životnoj sredini i Podrinjski anti-korupcijski tim (PAKT), podneli su ove godine krivične prijave protiv Rio Sava Exploration doo zbog krivičnog dela zagađenje životne sredine, zato što su, kako se tvrdi, u periodu od 2015. godine, kršenjem propisa o zaštiti životne sredine zagađili u većoj meri vodu i zemljište na širem području doline Jadra.

Prethodno istraživanje BIRN-a, pokazalo je da je petoro meštana iz okoline Loznice dobilo odštetu od Rio Tinta nakon što je tokom istražnih radova došlo do izlivanja podzemnih voda na njihove useve. Laboratorijski izveštaj, u koji je BIRN imao uvid, pokazuje da procurela voda sadrži povišene koncentracije bora, natrijuma i drugih hemijskih elemenata, koji su ekstremno štetne za biljni svet.

Kompanija je potvrdila da je došlo do curenja, ali da se radilo o „malom broju“ uređaja, kao i da je kompanija isplatila sumu od oko 230.000 dinara ili otprilike 2.000 evra za naknadu štete vlasnicima zemljišta.

Referendumske dileme i reklama na nacionalnoj frekvenciji

U junu ove godine, usled sve većeg protivljenja javnosti planu o otvaranju rudnika litijuma vrednog 2,4 milijarde dolara u zapadnoj Srbiji, predsednik Aleksandar Vučić prvi put je najavio mogućnost raspisivanja referenduma po tom pitanju, a kako bi se videlo “šta narod želi”.

„Glas naroda je glas Boga”, rekao je Vučić.

Reputacija Rio Tinta koji je širom sveta optuživan za uništavanje životne sredine, ali i korupciju - i čiji su poslovi nedavno isplivali i u Pandora papirima - ne deluje umirujuće na domaću javnost.

Sam rudarski gigant Rio Tinto 2020. godine zabeležio je 44,6 milijardi dolara konsolidovanog prihoda od prodaje, što je tek oko 9,5 milijardi manje od ukupne vrednosti srpske ekonomije te godine.

Rio Tinto je nedavno počeo da reklamira projekat “Jadar” na gotovo svim televizijama u Srbiji. Na to je reagovalo čak 30 organizacija civilnog društva, zatraživši od REM-a da zabrani emitovanje reklame na javnom servisu, zbog, kako tvrde, kršenja Zakona o oglašavanju.

„Ovim se krši jednakost u smislu toga da će za referendumsko rešenje jedna strana imati i reklame i dostupnost javnog prostora na servisu, dok druga strana koja se protivi rudarenju litijuma nema nikakvu šansu da se njihov glas čuje. Samim tim to znači da referendumsko izjašnjavanje nema pre toga jednu vrstu pravedne kampanje. Druga bitna stvar je ukoliko stručnjaci ukazuju na štetnost određenog projekta, pitanje je da li vi tim reklamama iznosite

netačne informacije“, izjavio je Savo Manojlović iz Udruženja za zaštitu ustavnosti i zakonitosti.

Odgovarajući na ove tvrdnje, u Rio Tintu su naveli da je kompanija suočena sa negativnom kampanjom kojom se, kako ističu, “nedopušteno ocrnjuje njen ugled i iznose neistinite informacije o njenom poslovanju“, i zbog toga ima „pravo i potrebu da se obrati građanima Srbije sa porukom u kojoj će predstaviti sebe i svoj projekat javnosti“.

„Vođeni dugogodišnjom praksom zakonitog i poštenog oglašavanja i ovog puta naša kompanija je poslala potpuno dopuštenu oglasnu poruku, u svemu sa propisima koji regulišu ovu oblast, a pre svega u skladu sa Zakonom o oglašavanju“, saopšteno je iz kompanije. Kritičari projekta Jadar u Srbiji retko dolaze do pristupa televizijama sa nacionalnom frekvencijom, a ako se i pojave, to uglavnom nije u pozitivnom kontekstu. Ukoliko do referenduma dođe, što nije formalno-pravna obaveza države, sveobuhvatni pristup tačnim informacijama biće jedna od ključnih stvari, ističe Nemanja Nenadić, programski direktor Transparentnost Srbija.

„Kakvi god da su motivi, kao i na svakom referendumu, ključna stvar je kako će se pitanje formulirati i hoće li građani imati sve informacije da pravilno odluče. Ne mislim da smo do sada imali priliku da čujemo potpune informacije, bilo o rizicima ili benefitima za Srbiju, ako se ovaj projekat realizuje“, kaže Nenadić za BIRN.

Na pitanju o izgledima da se održi referendum, Vesna Prodanović, generalna direktorka Rio Sava Exploration d.o.o, srpske podružnice kompanije Rio Tinto, na konferenciji za novinare u julu rekla je ne postoji pravni okvir kojim će referendum poništiti dozvole, ali da će se kompanija „prilagoditi“.

„U slučaju da referendum bude negativan kompanija će morati da zauzme svoj stav, videćemo šta je stav države, ne postoji pravni okvir koji kaže da, ako je referendum negativan, onda ne važe dozvole. Pravni okvir za to nije razjašnjen, ali naravno da ćemo se prilagoditi onome što u tom trenutku država bude postavila nama kao okvir“, izjavila je Prodanović.

Reputacijski repovi

Rio Tinto je širom sveta često bio na meti kritika.

Pravni centar za ljudska prava sa sedištem u Melburnu u svom izveštaju za 2020. naveo je da je kompanija kriva za višestruka kršenja ljudskih prava u Papui Novoj Gvineji, gde je Rio Tinto prethodno upravljao rudnikom Panguna na ostrvu Bugenvil. U izveštaju se navodi da je rudnik zagadio vodu, polja i iza sebe ostavio uništenu rečnu dolinu. Rio Tinto je svoje akcije u rudniku prodao 2016. godine, a u julu ove godine je obećao da će finansirati nezavisnu procenu trenutne štete po životnoj sredini i uticaj na ljudska prava bivšeg rudnika bakra i

zlata.

Takođe prošle godine, britanski Fajnenšl Tajms pisao je da je Rio Tinto pregovarao sa britanskom Kancelarijom za sprečavanje prevara o mogućem dogovoru kako bi se izbeglo krivično gonjenje zbog navodnog podmićivanja 2011. godine u kupovini udela u rudniku metalne rude Simandou u Republici Gvineji.

Norveški državni stabilizacijski fond je 2008. godine prodao svoj celokupni udeo u Rio Tintu od 850 miliona dolara, navodeći da je kompanija odgovorna za ekološku štetu u Indoneziji. Vlada se žalila da je rudnik Grasberg, koji je 40 procenata u vlasništvu Rio Tintoa, ispustio „vrlo velike količine“ rudarskog otpada direktno u prirodni rečni sistem.

Bivši direktor kancelarije Rio Tinto u Šangaju i trojica kineskih uposlenika 2010. su osuđeni za uzimanje više od 14 miliona dolara mita od kineskih čeličana tokom napetih pregovora o kopanju železne rude 2009. godine. Kompanija je otpustila svu četvoricu, ističući njihovo „sramno“ ponašanje, međutim, dokumenti procureli kao deo globalnog novinarskog istraživanja „Pandora papiri“, pokazuju da je Rio Tinto nastavio da posluje sa istim tim direktorom osuđenim za mito preko njegovih ošor kompanija, godinama nakon izbijanja skandala.

U 2013. godini mongolski stočari su tvrdili da je proširenje rudnika bakra i zlata Rio Tinta u pustinji Gobi vredno pet milijardi dolara ugrozilo jedinstvenu životnu sredinu njihovog područja i snabdevanje svežom vodom.

Američke vlasti 2017. godine optužile su Rio Tinto za prevaru u poslu sa ugljem u Mozambiku, kada je kompanija, navodno, prikrija pravu vrednost posla.

U maju 2020-te Rio Tinto je uništio sveto aboridžinsko mesto u klisuri Jukan, u zapadnoj Australiji, pećine stare 46.000 godina koje se smatraju značajnim istraživačkim arheološkim nalazištem. Nakon pritiska javnosti, kompanija se izvinila, a nekoliko menadžera kompanije je u međuvremenu podnelo ostavke.

Ove godine, aktivisti za ljudska prava i zaštitu životne sredine optužili su kompaniju da zagađuje izvore vode i oko njenog rudnika na Madagaskaru. Rio Tinto je priznao zagađenje, ali je negirao da je ono povezano sa njima, najavivši sopstvenu istragu.

Izvor: birn.rs